

Людмила АФНАСЬЄВА

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології та філософії
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

ORCID: 0000-0002-9386-6529
Email: lyulmila.csr@gmail.com

Земфіра КОНДУР

Керівниця проєкту Ради Європи в Україні "Посилення
захисту національних меншин, включаючи
ромів та мов меншин в Україні"

Email: Zemfira.KONDUR@coe.int

РОМСЬКІ ЖІНКИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ЕТНОКУЛЬТУРНІ КОНТЕКСТИ РОЛІ ЖІНКИ І ЖІНОЧОГО ЛІДЕРСТВА В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Анотація. Стаття присвячена актуальним аспектам сучасної державної політики України щодо підтримки національних меншин в умовах повномасштабної війни. На основі соціально-правових принципів, засадничих норм і вимог до розвитку демократичної спільноти розглянуто проблемні питання участі держави в соціокультурній сфері розвитку національної меншини (освіта, житлові умови, охорона здоров'я, працевлаштування, соціальне забезпечення тощо) в Україні. На аналізі широкого кола наукових досліджень останніх десятиліть встановлено, що за останні роки увага держави до ромів, як органічної етноспільноти в полікультурному просторі України, успішно синергувала зусилля ромських громадських активістів, неурядових організацій та органів місцевої влади. Водночас, однією з проблем інтегрування вже існуючих програм підтримки ромських медіаторів різних соціально-культурних сфер до національної урядової програми є неналежна оцінка ролі особистості жінки в самоорганізації територіальних громад, де компактно проживають роми та їх залучення до вирішення справ і проблем місцевого значення.

Наголошується на зростанні лідерського потенціалу ромок та їх непересічній ролі у суспільно корисних справах і позитивному впливові на загальний стан розвитку територіальних громад в умовах війни. Враховуючи обставини українського сьогодення, висновується велика суспільна потреба та доцільність застосування механізмів й інструментів організаційно-управлінських інновацій для мотивування якомога активнішого залучення ромських жінок – лідерів і активістів – до співпраці з органами влади в надзвичайних умовах війни, і детального опрацювання цієї проблеми засобами соціальних і гуманітарних наук. У статті виявлено шляхи й механізми розв'язання актуальних проблем ромської спільноти й визначено роль жіночого лідерства в українському суспільстві.

Ключові слова: ромські громади в Україні, становище жінок-ромок, агресія рф, лідерський потенціал ромок-активісток, програми підтримки національних меншин, взаємодія ГО і держустанов, суспільна злагода.

Liudmyla AFANASIEVA

Ph.D, Associate Professor at the Department of Sociology and Philosophy
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

Zemfira KONDUR

Senior project officer in The Council of Europe Project
"Strengthening the protection of national minorities
including Roma and minority languages in Ukraine"

ROMA WOMEN IN THE CONDITIONS OF WAR: ETHNOCULTURAL CONTEXTS THE ROLE OF WOMEN AND WOMEN'S LEADERSHIP IN UKRAINIAN SOCIETY

Abstract. The article is devoted to the topical aspects of Ukraine's current state policy on supporting national minorities in the context of a full-scale war. On the basis of social and legal principles, fundamental norms and re-

quirements for the development of a democratic community, the author examines the problematic issues of state participation in the socio-cultural sphere of national minority development (education, housing, health care, employment, social security, etc.) in Ukraine. Based on the analysis of a wide range of scientific studies of recent decades, it is established that in recent years, the state's attention to the Roma as an organic ethnic community in the multicultural space of Ukraine has successfully synergized the efforts of Roma civic activists, non-governmental organizations and local authorities. At the same time, one of the problems with integrating existing programs to support Roma mediators in various socio-cultural spheres into national government programs is the inadequate assessment of the role of women in the self-organization of territorial communities where Roma live compactly and their involvement in solving local issues.

The article emphasizes the growth of the leadership potential of Roma women and their outstanding role in socially useful activities and positive impact on the overall development of territorial communities in times of war. Given the circumstances of the Ukrainian present, the author concludes that there is a great social need and expediency of applying mechanisms and tools of organizational and managerial innovations to motivate the most active involvement of Roma women leaders and activists in cooperation with the authorities in the emergency conditions of war and to study this problem in detail by means of social sciences and humanities. The article identifies ways and mechanisms for solving the current problems of the Roma community and defines the role of women's leadership in Ukrainian society.

Keywords: Roma communities in Ukraine, the situation of Roma women, russian aggression, leadership potential of Roma women activists, programs to support national minorities, interaction between NGOs and government agencies, social harmony.

Постановка проблеми. Україна була й залишається державою з поліетнічним складом населення та полікультурним простором, на якому присутні, розвиваються, взаємодіють і водночас конкурують національно (етнічно) відмінні культурні традиції та етнічні ідентичності. За останні роки значно зросла увага до ромів як органічної етноспільноти в полікультурному просторі України – однієї з найчисельніших етнічних груп в Україні та, водночас, досі однієї з найбільш закритих. Попри значну позитивну зміну соціальної дистанції відстороненості порівняно з 90-ми роками минулого століття, ця відстороненість констатується досі й традиційно пояснюється як специфічним життєвим укладом та побутом ромів, так і упередженим ставленням до них [17, с. 203; 21]. Водночас, як те констатували експерти, довгий час держава мало опікувалась питанням реальної інтеграції ромських спільнот у єдиний український соціокультурний простір. У той же час у багатьох ромів відсутні власні чіткі орієнтири: «Більшість ромів не розуміють, куди їм інтегруватися... ..Якщо було б інше суспільство – вони б інтегрувалися. А в такому суспільстві не бачать потреби» [15, с. 59]. Досі автори матеріалів ЗМІ та інтернет-мереж використовують шаблони негативних стереотипів щодо ромів України, навіть у цілком позитивних матеріалах, що висвітлюють активну участь ромів у збройному спротиві агресії РФ: «Цигани вкрали танк» [26], або «Украли танк, украдемо і Путіна!»: роми і війна [24]. Підливають масла в вогонь проявів нетерпимості і окремі неоконкретні висловлювання представників влади, зроблені до того ж у край негативно контексті щодо громадян-ухлянтів від військового обов'язку: «Уклоністи – це вже не українці, а «цигани». Згідно заяви ромських та проромських громадських організацій України та Європи щодо висловлювань Віктора Андрусіва 16 Травня 2024, використання слова «циган» у негативному контексті не тільки сприяє поширенню мови ненависті, але й поглиблює дискримінацію проти ромів, яка вже існує у багатьох сферах життя [11].

Очевидно, що подібні прояви і заяви порушують права ромської громади на рівне ставлення та захисту від дискримінації та мови ненависті, що гарантуються Конституцією України та міжнародними зобов'язаннями України [9]. Такі факти актуалізують зауваги поважних міжнародних інстанцій, зокрема, Європейського суду з прав людини (Згідно з ЄСПЛ, неспроможність органів влади надавати притулок і захищати від злиднів деяких особливо незахищених осіб може призвести до принизливого поводження, яке заборонено статтею 3 Європейської конвенції з прав людини) [18; 22].

Згідно Пункту 11 висновку Європейської комісії проти расизму та нетерпимості щодо імплементації рекомендацій Україною від 2 червня 2020 року, ЄКРП наполегливо рекомендує органам влади провести комплексну оцінку вад Стратегії захисту та інтеграції в українське суспільство ромської національної меншини [4]. Тому такі прояви несправедливого ставлення до ромів України тим більше прикрі, що, за оцінкою поважних експертів, за останні роки увага до ромів як органічної етноспільноти в полікультурному просторі України успішно синергувала старання ромських громадських активістів, неурядових організацій та органів публічної влади країни [3].

Забезпечення рівних прав і можливостей для всіх громадян, незалежно від їхніх особистих характеристик, є важливою складовою будь-якого справедливого суспільства, а особливо в контексті конфлікту чи воєнного стану [14, с. 217]. Як цілком справедливо зазначив В. Кондур у виступі на Третій конференції ромських жінок «Захист прав ромських жінок під час війни в Україні», негативні стереотипи й упередження щодо ромів призводять до дискримінації та несправедливого поводження з боку як державних, так і недержавних суб'єктів, а також породжують випадки насильства. У першу чергу це стосується ромських жінок, які часто зазнають множинної дискримінації на підставі поєднання кількох факторів, включно з етнічним походженням, статтю, соціальним статусом, віком тощо. А під час повномасштабної

війни Росії проти України ромські жінки опинилися у ще більш скрутному становищі. Багатьом із них довелося взяти на себе повну відповідальність за життя своєї родини, оскільки чоловіки пішли на фронт, залишилися в окупації чи зоні активних бойових дій, тоді як жінки з дітьми шукали порятунку на більш безпечній території України чи поза її межами [6].

Оскільки сьогодні важливо зберегти синергію пріоритетів усіх громадян для збереження української державності, подолання негативних наслідків окупації та впевненості в повосенній відбудові України [25, с. 75–148], одним з найактуальніших спрямувань сучасної української соціогуманітаристики, що досліджує проблеми, пов'язані з питаннями етнополітики держави в контексті розбудови демократичного суспільства, на сьогодні вбачаємо аналіз зусиль ромок – лідерів суспільної думки ромської громади під час війни.

Аналіз наукових публікацій. Гуманітарні і міждисциплінарні дослідження проблем етнопільнот останніх десятиліть неодмінно акцентують увагу на проблемі феномена ромського етносу [28]. У роботі О.А. Біди, І.М. Савицької і А.П. Чичук «Феномени етнопільнотного та освітнього для ромського населення в Україні та Словаччині» [3] на широкому матеріалі порівняльного аналізу констатується, що однією з головних перешкод на шляху ромського населення до інтеграції в суспільство є відсутність освіти чи їх сегрегація. Однак, як вказують автори, у цьому контексті некоректно протиставляти ромів будь-якій іншій етнічній групі. Водночас ця народність має свої унікальні риси, які багато в чому й зумовлюють її особливий статус, а також породжують притаманні лише їй проблеми, що приводять до низького рівня освіченості [3]. У Заключних коментарях Комітету ООН з ліквідації усіх форм дискримінації щодо жінок йдеться про доцільність застосування тимчасових спеціальних заходів стосовно ромських жінок: «Належним чином оцінюючи той факт, що Закон «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» передбачає певні тимчасові спеціальні заходи, Комітет занепокоєний обмеженістю інформації про застосування таких заходів у сферах, де спостерігається недостатнє представництво чи невідповідне становище жінок, а також про їхнє застосування стосовно уразливих груп жінок, які потерпають від кількох видів дискримінації, наприклад, ромських жінок» [10]. Окрім того, Комітет закликає Україну надати ромським жінкам повноцінний доступ до притулків для жертв насильства у сім'ї, приділити особливу увагу подоланню стереотипів щодо ромських жінок тощо. Як свідчать деякі дослідження становища ромів в українському суспільстві, ромські жінки страждають від проявів сексизму всередині своєї етнічної групи [16, с. 20].

Як справедливо вказували науковці упродовж багатьох років, «зазвичай у дослідженнях проблем ромських громад жінкам приділяється не так багато уваги (за винятком окремих поодиноких звітів саме про проблеми жінок, як-от «Альтернативний звіт

стосовно виконання Україною Конвенції ООН про ліквідацію усіх форм дискримінації проти жінок»). Вважається, що всі роми (незалежно від їхньої статі) мають однакові проблеми. Натомість ромські жінки можуть стикатися з так званою подвійною дискримінацією: за гендерною ознакою і за етнічною [15]. У дослідженнях також підкреслювався брак офіційної інформації щодо кількості ромів в нашій країні та їхнього соціально-економічного становища, виявлялись основні сфери дискримінації ромської національної меншини (освіта, житлові умови, охорона здоров'я, працевлаштування, соціальне забезпечення тощо). Особлива увага в цих аналізах приділялась гендерній дискримінації ромських жінок як в українському суспільстві в цілому, так і всередині ромських громад [2]. Водночас в останні роки підкреслюється тенденція до зміни традицій, і окреслюються наступні кроки до підвищення рівня толерантності в українському суспільстві [13]. Зокрема, задля зміни ситуації неодноразово пропонувалось інституціоналізувати практику так званих «ромських медіаторів», яка вже декілька років успішно впроваджується в Україні [15, с. 59]. В роботі П. Габрина і М. Токаря з проблем управлінської культури ромів висловлюється побоювання, що війна й обставини, що пов'язані з нею, можуть поглибити відчуження ромів від загальнодержавних проблем [7, с. 9–14]. Разом із тим, констатовалось, що в територіальних громадах, де компактно проживають роми, факт їхньої самоорганізації та залучення до вирішення справ і проблем місцевого значення має всі перспективи до зростання, а потенціал формування сталих особливостей управлінської культури у ромів, їх участі у суспільно корисних справах позитивно впливає на загальний стан розвитку територіальних громад. Також висловлено думку про потребу звернути особливу увагу на мотиваційні складові представників ромських лідерів як організаторів співпраці громад і неурядових організацій з органами публічної влади [7, с. 9–14]. Отже, можемо висувати, що зазначені проблеми особливо актуалізуються у сучасному суспільному просторі України, оскільки їх вирішення сприятиме запобіганню конфліктів на культурному, релігійному чи етнічному ґрунті та згуртованості української політичної нації в умовах війни [2; 5; 8; 9; 21; 25].

Мета статті: на основі аналізу правових засад, наукових підходів та практичного досвіду активістів-медіаторів ромських громад визначити шляхи розв'язання актуальних проблем ромської спільноти, і ролі в цьому процесі ромок – лідерів і організаторів співпраці громад та неурядових організацій з органами влади в надзвичайних умовах війни.

Основна частина. Як ми вже вказували вище, в роботі П. Габрина і М. Токаря з проблем управлінської культури ромів висловлюється побоювання, що війна й обставини, що пов'язані з нею, можуть поглибити відчуження ромів від загальнодержавних проблем [7, с. 10]. Для з'ясування поточного стану речей звернімося до статистичних даних і новітніх тематичних матеріалів ЗМІ і соціальних мереж.

За даними Minority Rights Group, до 24 лютого 2022 року чисельність ромського населення в Україні коливалась у межах 200–400 тисяч осіб. Найбільші ромські громади були в Закарпатській, Одеській, Донецькій та Харківській областях, більша частина з яких перші потрапили в епіцентр бойових дій. Від початку ракетних обстрілів із боку росії щонайменше 100 тисяч ромів виїхали до сусідніх Польщі, Молдови, Чехії, Словаччини, Угорщини. Міжнародна благодійна організація «Чіріклі», котра опікується правами ромів в Україні, оцінює кількість вимушених мігрантів у 25% від усієї ромської спільноти [29, с. 3].

За свідченням ромського активіста з м. Мерефа Харківської області, евакуація ромських родин проходила під постійним артилерійським обстрілом, організувати колону вдалось тільки за межами міста, багато людей змогли взяти тільки документи і харчі, що були під рукою. Біженцями стали ромські родини з обласного центру і інших міст області. За повідомленням Донецької ОВА, станом на 01.01.2022 в області були наявні місця компактного проживання ромської національної спільноти, а саме: м. Бахмут, сел. Красногірка, м. Краматорськ, м. Вугледар, м. Торецьк, м. Часів Яр, с. Кропивницьке, с. Стрітенка, смт Новотроїцьке, смт Ольгинка та с. Дмитрівка Волноваського району; м. Маріуполь та Маріупольський район. Вимушеними переселенцями стали також ромські сім'ї з Луганської, Сумської, Чернігівської, Запорізької, Херсонської, Миколаївської, Дніпропетровської, Київської областей і міста Києва. Наразі більшість представників ромської спільноти тимчасово переїхали до Західної України [1].

Основну кількість ромів ВПО приймає Закарпатська область, прихисток для біженців надають у молитовних будинках протестантських громад, у спеціально організованих громадськими організаціями шелтерах і просто їх приймають у своїх сім'ях місцеві роми. Закарпатська ОВА повідомляє про систематичні зустрічі представників облдержадміністрації, інших місцевих органів виконавчої влади з представниками ромських громадських організацій, лідерами ромських поселень, у тому числі безпосередньо у місцях компактного проживання ромів. Постійно підтримується комунікація з ромськими активістами щодо надання гуманітарної допомоги внутрішньо переміщеним громадянам ромської народності. Так, ромська громада з Вугледара знайшла свій прихисток в Ужгороді, їх прийняв і поселив Благодійний фонд «Благо». Представники ромської спільноти активно займаються громадською роботою та медіацією, зокрема організують через Фонд «Чіріклі» роздачу гуманітарної допомоги для ромів ВПО. ОВА також сприяє налагодженню взаємодії між внутрішньо переміщеними особами ромської народності з соціальними службами, іншими органами державної влади та медичними закладами, а також забезпечується право на освіту [20]. Водночас, Лола Кульчар, директорка Закарпатського обласного благодійного фонду «Благо», вказує на проблему житлової і освітньої сегрегації

ромів в Україні: «Багато ромів живуть сегрегованими кварталами. Лише на Закарпатті таких поселень близько 100, а в масштабах держави – понад 400. Житлова сегрегація ромів є реальністю в Україні. Нинішні норми, які зобов'язують школи спочатку брати на навчання всіх дітей свого району, і лише потім розглядати інших бажаних, якщо є місця, – практично унеможлиблює боротьбу із сегрегацією. Тепер українські школи мають виправдання, аби не брати до себе ромських дітей: «Немає вільних місць». На думку активістки, це має розуміти і влада, й у тих місцях, де є сегреговані ромські поселення, потрібен інший підхід, який би усунув сегрегацію ромських дітей у школах.

За інформацією представниці громадської організації «Сумнакуно Петало» з Торецька, у багатьох представників Донецької громади ромів, що вимушено виїхали, ті ж проблеми, що були до повномасштабної війни: «Тим, у кого багато дітей, відмовляють з житлом, не роздумуючи. Якщо погоджуються поселити ромів, то лише дорослих, і то не кожного: «Квартира зайнята, вибачте». Хоча раніше чомусь не попередили. Трапляється і зовсім відкрита дискримінація, безпосередньо в оголошеннях. Так і пишуть: здаємо житло всім, окрім людей ромської національності. Проблема нікуди не зникає та торкається багатьох вимушених пере-селенців, не лише ромів» [1].

За результатами моніторингу представників Європейського центру з прав ромів у жовтні минулого року було подано судовий позов від імені ромських біженців за расову дискримінацію в Молдові. Причиною став напад із боку охоронців притулку в Кишиневі. Правозахисники вважають, що подібних випадків десятки, і всі вони потребують розголосу та вирішення.

Розповідаючи про цю проблему, Земфіра Кондур [12; 14], координаторка проєктів програми Ради Європи з прав меншин, наводить приклад щодо медичної допомоги: «...ви не можете отримати базових медичних послуг без документа, що посвідчує особу. Я розумію: це зроблено, щоб уникнути шахрайства. Проте в Україні тисячі людей не мають дійсного паспорта, і я зараз кажу не лише про ромів. Сюди відносяться люди з радянськими паспортами, переселенці, які не можуть відновити документи, оскільки всі записи знаходяться на окупованій території. Їх неможливо ідентифікувати. Залишаючи всіх цих людей осторонь, держава створює серйозні ризики для громадського здоров'я. МОЗ повинно мати план «Б», який би враховував життєві обставини цих громадян» [12]. Земфіра Кондур також наводить дані низки досліджень «Central Council of German Sinti and Roma» [27], де автори проаналізували умови життя ромських біженців у Польщі. За їхніми спостереженнями, у центрах прийому біженців ромів підозрювали у наданні неправдивої інформації, «прикиданні» переселенцями або в надмірному використанні гуманітарної допомоги. Також зафіксовані випадки, коли польські волонтери-

роми зазнавали расистських нападок з боку неромських волонтерів. Наводяться непоодинокі повідомлення про випадки, коли внутрішньо переміщених осіб ромської етнічної приналежності не пускали до поїздів, або викидали з потягів в Україні. Через дискримінацію вони були обмежені в отриманні консультацій, де знайти житло, роботу, лікарів. На думку координаторки, «це лише посилює їхнє відчуття ізоляції. У тому ж дослідженні зазначено, що більшість ромських дітей-біженців не були офіційно влаштовані до польських шкіл. Основна причина – недовіра до інституцій. І виникла вона ще вдома. Потрапити до шкіл за місцем проживання ромам майже неможливо» [12].

Як можемо висувати з наведеного вище огляду поточного стану справ, попри особливості способу життя і проблеми соціальної адаптації ромів, зусилля активістів вказують на нагальну потребу в формуванні стійких організаційних засад цих процесів. Такі ж висновки роблять дослідники, аналізуючи згадані обставини в регіональному просторі, а саме в Закарпатській області, де роми вже давно ведуть осілий і більш традиційний для закарпатців спосіб проживання [25, с. 75–148].

Моніторинги різних міжнародних організацій показали, що потреби ромів-переселенців з України суттєво не відрізняються від потреб інших співгромадян. За кордоном це, насамперед, проблеми працевлаштування, пошуку житла, оформлення дітей до школи, медична, психологічна, юридична допомога. Однак для значної частини переселенців-ромів отримання законного прихистку чи іншої підтримки є проблемою. Відсутність документів і до війни перешкоджала ромам отримувати освіту, роботу, житло, медичне обслуговування та інші державні послуги – приблизно 30 тисяч ромів в Україні не мають документів, а без паспорта немає доступу до притулку, а подекуди – і гуманітарної допомоги.

Зазначимо також, що з 2010 року поширюється досвід роботи ромських медіаторів у різних частинах України. Їхня діяльність – це один із найкращих прикладів доступу до ромських громад компактного проживання. Ромських медіаторів доцільно залучати до обговорення питання ранніх шлюбів. Опитані експерти неодноразово зазначали необхідність інтегрувати вже існуючі програми ромських медіаторів у національні урядові програми та інституціоналізувати професію ромських медіаторів. Цей рух знайшов продовження в рамках Проєкту Ради Європи «Підтримка реформування законодавчої бази щодо національних меншин та зміцнення стійкості національних меншин і ромів в Україні», який базується на конкретних рекомендаціях двох органів моніторингу Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин та Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Проєкт розпочався у січні 2023 року та є частиною Плану дій Ради Європи для України на 2023–2026 роки. Так, в рамках пілотної ініціативи Уповноваженого ВРУ з прав людини у співпраці з Радою Європи, Офіс Омбудсмена

та Міжнародний фонд «NEEKA» та Ромським жіночим фондом «Чіріклі» спільними зусиллями було видано 25 свідоцтв про народження та 43 документи, що посвідчують особу. Це результат значної роботи команди юристів та ромських медіаторів: було проведено 284 співбесіди з ромами, які не мають документів, щоб зібрати необхідні дані та підготувати подання до Державної міграційної служби і відділів реєстрації актів цивільного стану.

Обставини російсько-української війни значною мірою активізували жіночий рух лідерів-активістів за підтримки Ромського жіночого фонду «Чіріклі». Координаторка Проєкту РЕ «Підтримка реформування законодавчої бази щодо національних меншин та зміцнення стійкості національних меншин і ромів в Україні» Земфіра Кондур характеризує концепцію лідерства в ромських громадах і еволюцію жіночого ромського лідерства наступним чином: «Багато людей не зовсім правильно розуміють концепцію лідерства в ромських громадах. В часи, коли рома кочували, завжди потрібен був лідер, який міг не лише правильно спрямувати громаду, організувати побут, справедливо вирішити конфлікти, а і бути певним медіатором між ромами та всіма, хто був поза ромським табором. Такий ромський лідер мав високу повагу серед ромів і не ромів, володів різними мовами, хоча не мав освіти, і мав бути дуже справедливою людиною. Але таким лідером донедавна міг бути лише чоловік. Жінкам було важче, дослухатися до жінки могли лише в деяких випадках: якщо вона член родини баро, якщо багато допомагаєш людям, або отримала повагу за свої дії і успіхи своїх дітей, якщо її батьки мали довіру та авторитет у громаді» [13].

Кардинальні зміни, констатує З. Кондур почались у 1993 р., коли з'явилася можливість реєструвати громадські організації». «*Не всі зрозуміли, як мають працювати ГО, але тоді фонд Відродження багато вкладався в розвиток ромського руху. У 1997 був зареєстрований фонд «Чіріклі» і почалася наша важка робота з розвитку ромського жіночого руху, спершу в Ізмаїлі, згодом в Одеській області, Україні і не лише. Модель ромського жіночого лідерства змінилася з того часу, але в цьому важливу роль відіграли ромські медіаторки і історії успіху ромських жінок. Не всі медіаторки є лідерками, але вони посилити роль жінок в громадах. І це вже дуже великий крок до змін, адже відтоді ромська громада вже не живе настільки закритим життям, як раніше, є громадянське суспільство. На Закарпатті деякі громади почали обирати собі лідерів громад. Деякі міста більше не мають баро» [13].*

Однак, хоча сьогодні в Україні є більше 120 ромських організацій, «не всі з них працюють, не всі є команди або громади. І далеко не всі їх керівники є лідерами, або лідерками громад. Є люди, які зареєстрували свої ГО і представляють лише себе і свої інтереси. Є люди, які нічого не реєстрували, але є справжніми лідерами громад, є медіаторки та медіатори, які стали певною опорою для людей. Незмін-

ним в громадах залишилося визнання ромів лідерами за дії та ставлення до громади. Тому штучне лідерство за допомогою лише реєстрації ГО та представлення себе як лідера або лідерки не працює з ромами. Довіра людей – найвище визнання лідерства» [13].

Ромська медіаторка Валентина Золотаренко вважає, що «*подолати упередження суспільства до ромів з роками зможе наша успішна молодь*», але сьогодні вкрай потрібне лідерське посередництво – це діяльність на користь держави і ромської громади. На думку активістів жіночого руху ромок, «така робота допомагає державі реалізувати обов'язок соціального забезпечення своїх громадян, а ромській громаді – право на гідне життя у своїй країні. Це не просто волонтерська робота, це прийняття на себе душевного болю інших людей та намагання самостійно безкорисно допомагати усім» [13].

Особливо це важливо в умовах війни, коли, за словами медіаторки Тетяни Печончик, «частина ромів залишилася в окупації, однак... в багатьох випадках становище саме ромських громадян було набагато складнішим, тому що воно погіршувалося ще стереотипами та інституційною дискримінацією» [21]. Як і інші учасники лідерського руху, Т. Печончик висловлює переконання, що дуже важливо, щоб українські медіа регулярно висвітлювали історії ромів, які разом із іншими громадянами беруть участь у захисті країни, та розповідали про ромських активістів, волонтерів, які надають гуманітарну допомогу, допомагають фронтові, адже такі історії в медіа допомагають долати стереотипи та упередження щодо ромів, які склалися в українському суспільстві, і наближають українське суспільство до рівності [21].

Узагальнюючи вище викладене, автори статті цілком солідарні з висновками комплексного аналізу проблеми на основі моніторингу останніх років у книзі «Становище ромських жінок України» (Київ, 2024 ІСО Chiricli):

- суспільство потребує детального інформування про становище ромських жінок в Україні та розробки національної політики, спрямованої на покращення становища ромських жінок у країні; більшість ромських жінок по всій Україні зіштовхуються з перехресними формами дискримінації за ознаками статі, етнічного походження та соціального статусу, що поглиблює їхню вразливість і виштовхує на периферію суспільства [23, с. 7];

- в контексті умов війни важливо визнати особливо вразливе становище, в якому опиняються роми та ромські жінки, зокрема, у зв'язку з переміщенням через відсутність документів про реєстрацію актів цивільного стану або місця проживання, а також через їхнє маргіналізоване становище в нових приймаючих громадах;

- переміщені роми повинні мати доступ до належного житла, соціальних послуг і медичної допомоги. Така ситуація вимагає кращого управління ресурсами та координації між державними установами міжнародними та неурядовими організаціями; ста-

новище ромських жінок в Україні потребує невідкладної та постійної уваги політиків неурядових і міжнародних організацій та проведення спільної роботи задля більш інклюзивного та справедливого майбутнього для ромських жінок в Україні [23, с. 13].

Визнанням того факту, що активісти мали рацію, і що Україна потребує інституційних програм підтримки ромських громад і захисту прав ромських жінок як на державному, так й на місцевому рівнях стали практичні результати конференції «Посилення можливостей та захист прав ромських жінок через ефективну реалізацію політики», яка була проведена 30 липня 2024 р. у Києві.

За її результатами організаціями, очолюваними ромськими жінками-лідерами, досягнуте узгодження з Комітетом Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин та міжнародних відносин, Офісом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та представниками спільного проєкту Європейського Союзу та Радою Європи «Підтримка впровадження європейських стандартів щодо боротьби з дискримінацією та прав національних меншин в Україні» щодо створення *Task Форс* з просування прав ромських жінок в Україні та підтримки координації для ефективної реалізації політики.

Дуже важливо, що співголовами *Task Форс* стали Неллі Яковлева, заступниця Голови Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнародних відносин та Земфіра Кондур, ме-неджерка проєктів з антидискримінації, національних меншин та ромів, рівності Ради Європи.

На нашу думку, увага держави і склад цільової групи вказує як на серйозність проблем, так і на серйозні суспільні очікування дієвості нової платформи координації зусиль громадських організацій та співпраці між відповідними державними органами влади, Парламентом та громадськими об'єднаннями, очолюваними ромськими жінками – лідерами громадської думки ромських спільнот.

Висновки та пропозиції. За сучасних умов українського державотворення, ускладненого початком у 2022 р. повномасштабної агресії Російської Федерації проти України, важливим залишається незмінність ціннісних орієнтацій на проєвропейський вектор етнонаціональної політики у розвитку держави і громадянського суспільства.

Розглядом матеріалів наукових напрацювань, низки тематичних матеріалів ЗМІ і соціальних мереж нами встановлено, що повномасштабна війна в Україні загострила проблеми ромів як в громадах компактного проживання у різних частинах України, так і ВПО за кордоном. ЗМІ та матеріали моніторингу фіксують непоодинокі випадки порушень права ромської громади на рівне ставлення та захист від дискримінації і мови ненависті, що гарантуються Конституцією України та міжнародними зобов'язаннями

України. В умовах війни ромські жінки опинилися у скрутному становищі, оскільки багатьом з них довелося взяти на себе повну відповідальність за життя своєї родини – чи то в умовах окупації, чи то в якості ВПО в Україні або за кордоном. Досить часто ці проблеми пов'язані з проявами ознак подвійної дискримінації ромок: за гендерною ознакою та за етнічною.

Як можемо констатувати з опрацьованого матеріалу, сьогодні важливо визнати, що члени ромської громади є невід'ємною частиною українського суспільства, включаючи сили оборони, коли багато членів ромської спільноти воюють на передовій як добровольці. Саме рівність – та відправна точка для ефективного саморозвитку і самореалізації членів ромських громад, опираючись на яку можна долати і ті подвійні виклики, що стоять перед ромками.

Сьогоднішній Лідерський рух жінок-ромок часто спонукається потребами вирішення тих проблем, які повинна виконувати держава. В цих умовах ініціативи українських ромок-лідерок сьогодні є рушієм багатьох процесів, спрямованих на подолання зазначених проблем в Україні та за кордоном. За вагомим місцем в організації важливих соціальних змін в житті ромських громад, за дієвими ініціативами в сучасному інформаційному просторі держави, можемо констатувати надзвичайну важливість жіночого лідерського руху ромок в умовах війни.

Своєю активністю саме ромські жінки-лідери сьогодні єднають всіх у прагненні реального досягнення Україною рівня стандартів демократичного суспільства щодо гарантованої Конституцією Рівності громадян нашої держави. Насамперед, завдяки зусиллям ромських жінок-лідерів у співпраці з науковцями і державними інституціями на сьогодні ініційовані і впроваджені до реалізації такі важливі програми, як:

- моніторинг проблем нерівності, інформування суспільства і спонукання влади до заходів із подолання суспільних стереотипів щодо ромів;

- привертання уваги органів місцевої влади до освітніх проблем ромських громад та ініціювання програм заохочення ромських дівчат і жінок до освіти та повноцінної особистісної і суспільної самореалізації;

- документування проблем ВПО – членів ромських громад і окремих громадян в Україні та за кордоном, пов'язаних з війною та ініціювання невідкладних заходів органів місцевої і державної влади для їхнього вирішення.

На основі аналізу правових засад, наукових підходів та практичного досвіду ромок-медіаторів та громадських лідерів встановлено, що багато лідерських ініціатив у надзвичайних умовах війни набули винятково важливих підстав для їх врахування у державній політиці та реалізації на інституційному рівні у співпраці громад і неурядових організацій з органами влади.

На думку авторів, сьогодні лідерська діяльність ромок є необхідним рушієм дій для політиків, неурядових і міжнародних організацій до спільної

роботи задля більш інклюзивного та справедливого майбутнього для ромських жінок в Україні. Особливо важливо це в умовах війни, адже члени ромської громади є невід'ємною частиною українського суспільства, включно із силами оборони. Багато членів ромської спільноти воюють на передовій як добровольці. Головна ціль лідерок – єднання і злагода в житті українських етнічних громад у своєму поступальному демократичному розвитку. Тільки тоді буде досягнута бажана синергія зусиль влади і громадянської спільноти на всіх теренах України.

1. Альона Нагаєвщук, Анна Максимова. Подвійна дискримінація. Як повномасштабна війна в Україні загострила проблеми ромів. URL: <https://naukypilo.ua/novyny/podvina-dyskryminatsiia-yak-povnomasshtabna-viina-v-ukraini-zahostryla-problemy-romiv/>
2. Афанасьєва Л., Грабовська І. Гендерна специфіка взаємин ромів України та проблеми втілення гендерних освітніх проектів в їхньому середовищі. *Українознавчий альманах*. Випуск 4. 2010. С. 17–25.
3. Біда О.А., Савицька І.М., Чичук А.П. Феномени етнонаціонального та освітнього для ромського населення в Україні та Словаччині. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Випуск 213. Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка. URL: <https://pednauk.cusu.edu.ua/index.php/pednauk/issue/view/36>
4. Висновок Європейської комісії проти расизму та нетерпимості щодо імплементації рекомендацій Україною від 2 червня 2020 року. URL: <https://rm.coe.int/fifth-report-on-ukraine-ukrainian-translation-/16808b5caa>
5. Власова Тетяна, Грабовська Ірина, Галицька Юлія. Актуальний гендер: міжнародний та український контекст. *Монографія*. К: Міленіум, 2018. 132 с.
6. Володимир Кондур. Виступ на Третій конференція ромських жінок: «Захист прав ромських жінок під час війни в Україні». URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/uchast-u-tretij-konferenciyi-romskih-zhinok-zahist-prav-romskih-zhinok-pid-chas-vijni-v-ukrayini
7. Габрин П. В, Токар М. Ю. Деякі аспекти формування особливостей управлінської культури у Ромів: на прикладі Закарпатської області України. *Ефективність державного управління: зб. наук. пр.* Вип. 3(72). 2022. Львів: НЛТУ України. С. 9–14.
8. Грабовська І.М. Проблема гендерного насильства в сучасному українському соціумі в контексті існуючих практик. *Гендерні перетворення в сучасному українському соціумі в контексті цивілізаційних трансформацій останніх десятиліть: матеріали Міжнародного Круглого столу, 26 листопада 2019 р.* Дніпро: ДНУЗТ, 2019. С. 21–24.
9. Грабовська І. Гендерне паритетне суспільство в Україні: соціальна утопія чи реальна перспектива?

- ва? Гендерний журнал" Я". URL: <http://www.krona.org.ua/uk/ya-magazine>
10. Заключні коментарі Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок / Україна, 45 сесія, 18 січня – 5 лютого 2010 р. URL: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/cedaws45.htm>.
 11. Заява ромських та проромських громадських організацій України та Європи щодо висловлювань Віктора Андрусіва 16 Травня 2024. URL: <https://zmina.ua/statements/zayava-romskyyh-ta-pro-romskyyh-gromadskyyh-organizacziy-ukrayiny-ta-yevropy-shhodo-vyslovlyuvan-viktora-andrusiva/>
 12. Земфіра Кондур, координаторка проєктів програми Ради Європи з прав меншин. URL: <https://www.facebook.com/kondur.zola>
 13. Золотаренко В. Ромський медіатор: «Подолати упередження суспільства до ромів з роками зможе наша успішна молодь». URL: <https://pereiaslav.city/articles/178001/romskij-mediator>
 14. Кондур З., Афанасьєва Л., Семикін М. Кейси згуртованості етнічних спільнот тимчасово окупованого Мелітополя в контексті втілення принципу єдності в розмаїтті: проєктний підхід. *Українознавчий альманах*. Вип. 33. 2023. С. 2162–23.
 15. Марценюк Т. Проблеми ромів в Україні: гендерні аспекти. *Український соціологічний журнал*. № 1–2, 2013. С. 54–60.
 16. Мостюк В. Роми, проблема поза законодавством. *Вікторія Мостюк, Ірина П'єх, Людмила Струк. Повсякденні практики інституційної дискримінації: український вибір*. К.: Центр дослідження суспільства, 2013. С. 15–31.
 17. Паніотто В. Динаміка ксенофобії та антисемітизму в Україні (1994-2007). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. №1, 2008. С. 197–214.
 18. Рішення ЄСПЛ 6 листопада 2018 року у справі Бурля та інші проти України (№ 3298/10). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_d65
 19. Роми в Україні – Час для дій: Пріоритети та шляхи ефективної політики інтеграції. URL: <https://minorityrights.org/app/uploads/2024/01/mrg-rep-ukraine-ukr-apr19.pdf>
 20. Роми в умовах війни в Україні. URL: <https://dess.gov.ua/romy-v-umovakh-viyny-v-ukraini/>
 21. Роми також захищають країну та потерпають від наслідків війни – Тетяна Печончик. URL: <https://zmina.ua/event/romy-takozh-zahyshhayut-krayinu-ta-poterpayut-vid-naslidkiv-vijny-tetyana-pechonchik/>
 22. Справа «Бурля та інші проти України» (Заява № 3289/10) ЄСПЛ 06 листопада 2018 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_d65
 23. Становище ромських жінок України. Київ, ICO Chiricli 2024. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/on-july-30-the-conference-strengthening-opportunities-and-protecting-the-rights-of-roma-women-through-effective-policy-implementation-was-held-in-kyiv>
 24. «Україні танк, украдемо і Путіна!»: роми і війна. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=b9QzD954948>
 25. Червеняк К. Вплив процесів згуртування національних меншин на суспільну консолідацію в Україні. *Діяльність громадських організацій національних меншин як чинник консолідації українського суспільства: колективна монографія*: за заг. ред. д. держ. упр., доц. М. Токаря і д. держ. упр., проф. П. Петровського; ЛРІДУ НАДУ; НДІ політичної регіоналістики УжНУ. Львів, Ужгород: Поліграфцентр "Ліра", 2021. С. 75–148.
 26. Цигани вкрали танк. URL: <https://zahid.espresso.tv/dva-tizhni-viyni-romi-kradut-tanki-a->
 27. Central Council of German Sinti and Roma. URL: <https://zentralrat.sintiundroma.de/en/>
 28. Nidhi Trehan, Nando Sigona, Jud Nirenberg. *Romani Politics in Contemporary Europe: Poverty, Ethnic Mobilization, and the Neoliberal Order 2009th Edition*. URL: <https://www.amazon.com/Romani-Politics-Contemporary-Europe-Mobilization/dp/0230516629>
 29. Roma in Ukraine – A Time for Action: Priorities and Pathways for an Effective Integration Policy. URL: <https://minorityrights.org/app/uploads/2024/01/mrg-rep-ukraine-en-apr19.pdf>

References

1. Al'ona Nahaievshchuk, Anna Maksymova. *Podvijna dyskryminatsiia. Yak povnomasshtabna vijna v Ukraini zahostryla problemy romiv* [Double discrimination. How the full-scale war in Ukraine has exacerbated the problems of Roma]. URL: <https://nakypilo.ua/novyny/podviina-dyskryminatsiia-yak-povnomasshtabna-viina-v-ukraini-zahostryla-problemy-romiv/> (in Ukrainian).
2. Afanasieva L., Hrabovska I. (2010). *Genderna spetsyfika vzaiemyn romiv Ukrainy ta problemy vtillennia gendernykh osvitnikh proektiv v yikhnomu seredovysshchi* [Gender specificity of the relations of the Roma of Ukraine and the problems of implementation of gender educational projects in their environment]. *Ukrainoznavchyyi almanakh*. Vypusk 4. Pp. 17–25. (in Ukrainian).
3. Bida O.A., Savyts'ka I.M., Chychuk A.P. *Fenomeny etnonatsional'noho ta osvith'oho dlia roms'koho naselennia v ukraini ta Slovachchyni* [Phenomena of ethno-national and educational for the Roma population in Ukraine and Slovakia]. *Naukovi zapysky. Seriia: Pedagogichni nauky*. Vypusk 213. Tsentral'noukrains'kyj derzhavnyj pedagogichnyj universytet imeni Volodymyra Vynnychenka. URL: <https://pednauk.cusu.edu.ua/index.php/pednauk/issue/view/36> (in Ukrainian).
4. *Vysnovok Yevropejs'koi komisii proty rasyzmu ta neterpymosti schodo implementatsii rekomendatsij*

- Ukrainoiu vid 2 chervnia 2020 roku* [Opinion of the European Commission against Racism and Intolerance on the implementation of the recommendations by Ukraine of June 2, 2020 v]. URL: <https://rm.coe.int/fifth-report-on-ukraine-ukrainian-translation-/16808b5caa> (in Ukrainian).
5. Vlasova Tetiana, Hrabovska Iryna, Halytska Yuliia. (2018). *Aktualnyi hender: mizhnarodnyi ta ukraïnskyi kontekst* [Actual gender: international and Ukrainian context]. *Monohrafiia*. K: Milenium. 132 p. (in Ukrainian).
 6. Volodymyr Kondur. *Vystup na Tretij konferentsiia roms'kykh zhinok: «Zakhyst prav roms'kykh zhinok pid chas vijny v Ukraini»* [Speech at the Third Conference of Roma Women: "Protection of the rights of Roma women during the war in Ukraine"]. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/uchast-u-tretij-konferencyi-romskih-zhinok-zahist-prav-romskih-zhinok-pid-chas-vijni-v-ukrayini (in Ukrainian).
 7. Habryn P. V, Tokar M. Yu. (2022). *Deiaki aspekty formuvannia osoblyvostej upravlins'koi kul'tury u Romiv: na prykladi Zakarpats'koi oblasti Ukrainy* [Some aspects of the formation of the peculiarities of managerial culture of the Roma: on the example of the Transcarpathian region of Ukraine]. *Efektivnist' derzhavnogo upravlinnia: zb. nauk. pr.* Vyp. 3(72). L'viv: NLTU Ukrainy. Pp. 9–14. (in Ukrainian).
 8. Hrabovska I.M. (2019). *Problema hendernoho nasylstva v suchasnomu ukraïnskomu sotsiumi v konteksti isnuichykh praktyk* [The problem of gender violence in modern Ukrainian society in the context of existing practices]. *Henderni peretvorennia v suchasnomu ukraïnskomu sotsiumi v konteksti tsyvilizatsiinykh transformatsii ostannikh desiatylyt: materialy Mizhnarodnogo Kruhloho stolu, 26 lystopada 2019 r.* Dnipro: DNUZT. Pp. 21–24. (in Ukrainian).
 9. Hrabovska I. *Henderni parytetne suspilstvo v Ukraini: sotsialna utopiia chy realna perspektyva?* [Gender parity society in Ukraine: a social utopia or a real prospect?]. *Hendernyi zhurnal "Ya"*. URL: <http://www.krona.org.ua/uk/ya-magazine> (in Ukrainian).
 10. *Zakliuchni komentari Komitetu z likvidatsii dyskryminatsii schodo zhinok* [Concluding Observations of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women]. *Ukraina*, 45 sesia, (18 sichnia – 5 liutoho 2010 r.). URL: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/cedaws45.htm> (in Ukrainian).
 11. *Zaiava roms'kykh ta proroms'kykh hromads'kykh orhanizatsij Ukrainy ta Yevropy schodo vyslovliuvan' Viktora Andrusiva (16 Travnia 2024)* [Statement of Roma and pro-Roma NGOs of Ukraine and Europe on the statements of Viktor Andrusiv (May 16, 2024)]. URL: <https://zmina.ua/statements/zayav-romskyh-ta-pro-romskyh-gromadskyh-organizatsij-ukrayiny-ta-yevropy-shhodo-vyslovlyuvan-viktora-andrusiva/> (in Ukrainian).
 12. Zemfira Kondur, koordynatorka proektiv prohramy *Rady Yevropy z prav menshyn* [Zemfira Kondur, Project Coordinator of the Council of Europe's Minority Rights Program]. URL: <https://www.facebook.com/kondur.zola> (in Ukrainian).
 13. Zolotarenko V. *Roms'kyj mediator: «Podolaty uperedzhennia suspil'stva do romiv z rokamy zmozhe nasha uspishna molod'»* [Roma mediator: "Our successful youth will be able to overcome the prejudice of society against Roma over the years"]. URL: <https://pereiaslav.city/articles/178001/romskij-mediator> (in Ukrainian).
 14. Kondur Z., Afanas'ieva L., Semykin M. (2023). *Kejsy zghurtovanosti etnichnykh spil'not tymchasovo okupovanoho Melitopolia v konteksti vilennia pryntsyphu iednosti v rozmaitti: Proiektnyj pidkhid* [Cases of cohesion of ethnic communities of the temporarily occupied Melitopol in the context of the implementation of the principle of unity in diversity: A project approach]. *Ukrainoznavchyy al'manakh*. Vyp. 33. Pp. 216–223. (in Ukrainian).
 15. Martseniuk T. (2013). *Problemy romiv v Ukraini: henderni aspekty* [Problems of Roma in Ukraine: gender aspects]. *Ukrains'kyj sotsiologichnyj zhurnal*. № 1–2. Pp. 54–60. (in Ukrainian).
 16. Mostiuk V. (2013). *Romy, problema poza zakonodavstvom* [Roma, a problem beyond the law]. *Viktoriia Mostiuk, Iryna P'iekh, Liudmyla Struk. Povsiakdenni praktyky instyutsijnoi dyskryminatsii: ukrains'kyj vybir*. K.: Tsentri doslidzhennia suspil'stva. Pp. 15–31. (in Ukrainian).
 17. Paniotto V. (2008). *Dynamika ksenofobii ta antysemityzmu v Ukraini (1994-2007)* [Dynamics of xenophobia and anti-Semitism in Ukraine (1994-2007)]. *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*. №1. Pp. 197–214. (in Ukrainian).
 18. *Rishennia YeSPL 6 lystopada 2018 roku u spravi Burlia ta inshi proty Ukrainy (№ 3298/10)* [ECHR judgment of November 6, 2018 in the case of Burlia and others v. Ukraine (No. 3298/10)]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_d65 (in Ukrainian).
 19. *Romy v Ukraini – Chas dlia dij: Priorityety ta shliakhy efektyvnoi polityky intehratsii* [Roma in Ukraine – Time for action: Priorities and ways of effective integration policy]. URL: <https://minorityrights.org/app/uploads/2024/01/mrg-rep-ukraine-ukr-apr19.pdf> (in Ukrainian).
 20. *Romy v umovakh vijny v Ukraini* [Roma in the conditions of war in Ukraine]. URL: <https://dess.gov.ua/romy-v-umovakh-viyny-v-ukraini/> (in Ukrainian).
 21. *Romy takozh zakhyschaiut' krainu ta poterpaiut' vid naslidkiv vijny – Tetiana Pechonchyk* [Roma also defend the country and suffer from the consequences of the war – Tetiana Pechonchyk]. URL: <https://zmina.ua/event/romy-takozh-zahyshhayut-krayinu-ta-poterpayut-vid-naslidkiv-vijny-tetyana-pechonchyk/> (in Ukrainian).
 22. *Sprava «Burlia ta inshi proty Ukrainy» (Zaiava №*